

Mantık-Nahiv İlişkisi II: Bir Mesele Olarak "Ben buyum!" Diyebilmek

Müellif : Abdurrahman Beşikci

Tarih: 13 Zilkade 1445 (21 Mayıs 2024)

Yayın Yeri: İKAN Blog

Hamd O'na (c.c), sâlat ü selam O'na (s.a.v). Kâinatta her ne varsa akıl süzgecinden geçtikten sonra anlamlı hale gelir. Bir şeylere anlamsızlık anlamını vermek dahi ancak akıl ile mümkündür. Akıl, akideye zemin teşkil edip dünya-ahiret hayatlarımızı etkiler ve yine akıl ile aldığımız kararlar sonsuz hayatımızın nereye sevk olunacağına belirleyicidir. Ahiretimiz gibi ebedi saadetimiz dahi akıl ile kendisine yol bulurken hiç şüphesiz diğer pek çok şey de akıldan nasibini alır ki dil de bunlardan birisidir. Hele söz konusu vahiy dili olan Arapça söz konusu olduğunda durumun çok daha net olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman alimler Arapça'yı tahlil ederken öylesine rasyonel bir zemin kullanmıştır ki dilde mantık ile uyumsuz olduğu söylenebilecek en ufak bir malzeme mümkün değildir. Arapça'nın diğer dillere nazaran hususiyeti mantığın kendisini çok yoğun bir şekilde göstermesidir. Öyle ki Arap dilinin en temel iki ilmi olan sarf ve nahiv mantığın içerisindeki tasavvur tasdik bahislerine benzetmek mümkündür. Buradaki benzerlik veçhi ise şudur: Sarf da tıpkı tasavvurât bahsi gibi müfretlerin suretlerini inceler. Ancak mantık anlamların suretlerini incelerken sarf kelimenin suretini kendisine konu edinir. Öte yandan nahiv de tıpkı tasdikât bahsi gibi tam nispeti kendisine konu edinmektedir. Nahiv tam nispette yer alan dilsel öğelerin iraplarını incelerken mantık bizzat bu nispetin hükümlerini ve sonrasında da kıyası inceler. Bu yazı mantık-nahiv ilişkisini konu edinmektedir.

Sosyal medyada tesadüf ettiğim bir pasajda el-Kitâb sahibi Sîbeveyh'in bir görüşüne yer verilir:

“Bil ki Sibeveyh -Allah ona rahmet eylesin- zamir başlığında ism-i işâret ile mütekellim ve muhatap zamirden haber verilmeyeceğini, aksinin (mütekellim ve muhatap zamirden ism-i işâret ile haber vermek) de mümkün olmadığını söylemiştir. Nasıl ki “Ben buyum” denilemez; “Bu sensin”, “Bu benim” de denilemeyecektir. Çünkü bunlar sonlarında faydayı tamamlayıcı herhangi bir unsur gelmediği müddetçe lağv olur ve herhangi bir fayda ihtiva etmez.”

Sîbeveyh’in bu iddiasını daha iyi anlamak için birkaç mantık bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan ilki küllî-cüz’î tanımlarıdır. Küllîlik, tasavvurunun bizatihi kendisinin o kavramın çoklara yüklenmesine mâni olmaması iken cüz’îlik ise mâni olmasıdır. Küllîye örnek olarak insan, canlı, kitap, defter zikredilebilir. Cüz’îye örnek olarak ise Ahmet, Mehmet, ben, sen, şu, bu gibi kelimeler örnek gösterilebilir. Nitekim insan, canlı, kitap ve defter çoklara yüklem olabilirken Ahmet, Mehmet, ben, sen, şu ve bu kelimeleri çoklara yüklem olamamaktadır.

“A B’dir” şeklinde bir önermenin kurulması için kimi aşamalar gereklidir. A ve B tasavvurlarından bir tasdik meydana gelmesi, aralarında belirli bir tür nispetin kurulduğu anlamına gelmektedir. Bu aşamada birkaç nispetten bahsetmek mümkündür. İlk nispette mutlak olarak A ve B’nin arasında bir bağ kurulmaktadır. İkinci nispette ise tasavvurlardan birisi mevzu diğeri ise mahmul olarak konumlandırılır. Ancak gerek ilk nispette gerek bu ikinci nispette gerek kurulacak olan üçüncü nispet ve hükümde olmazsa olmaz bir şart vardır: ikilik. Buna göre nispeti iki şeyi birbirine bağlayan düz bir çubuk olarak düşünebiliriz. Nasıl ki düz bir çubuk ancak iki farklı şeyi birbirine bağlayabilir nispet de aynı şekilde ancak birbirinden farklı iki şeye ilişir. Şayet A ve B cüzî olursa aşağıda da zikredileceği üzere ancak olumsuz olarak doğru bir önerme kurulabilir. Yoksa her “ikisinin” de aynı cüz’î olduğu bir durumda nasıl olur da nispet kurulabilir? Nasıl tek bir şeyi aynı nispetin iki tarafına yerleştirebiliriz?

Bir cüz’ünün bir şeye yüklem olması ancak zahir itibariyledir. Öte yandan böyle bir yükleme mümkün değildir. Çünkü cüz’ünün herhangi bir şeye yüklem olması mümkün değildir. Aksine cüz’iler kendisine bir şeylerin yüklendiği kavramlardır. Cüz’iler arasında dört nispetten sadece tebâyün olabilir. Çünkü cüz’iler sadece tek bir şeye yüklenebilmektedir. Hal böyle iken iki farklı cüz’î ancak ve ancak birbirlerinin sadık gelmediği bir şeye sadık gelebilirler. Bu da her birisinin bir diğerinin sadık geldiği şeye sadık gelmediği anlamına gelir ki bu da tebâyün demektir. Bu durumda cüz’iler doğru bir önermede ancak birbirlerinden değillenebilirler ve bundan dolayı da birbirlerine yüklem olmaları mümkün değildir. Öte yandan cüz’iler küllîleri yüklem olarak kabul edebilirler. Nitekim küllî ve cüz’î arasındaki nispetlerden birisi de umum husus mutlaktır ki bu da pek ala küllînin cüz’îye yüklenebileceği anlamına gelmektedir.

Daha evvel de geçtiği üzere önermede bir nispet kurulabilmesi ancak nispetin taraflarının farklılaşmasıyla mümkündür. Bu durumda bir cüz’ünün bir diğer cüz’îye olumlu nispeti doğru bir önermede mümkün değildir. Zira “iki cüz’î” arasında üç ihtimal söz konusudur: 1) Olumlu bir önerme kurulur. “Ahmet, Mehmet’tir” örneğinde de olduğu üzere. Bu durumda önerme yanlıştır. 2) Olumsuz bir önerme kurulur. “Ahmet, Mehmet değildir” örneğinde olduğu üzere. Bu durumda önerme doğrudur. 3) Aynı cüz’îyi önermenin iki tarafına yerleştirmeye çalışırız ve bu durumda önerme kurulamaz. Zira önermenin kurulması için gerekli olan nispetin taraflarının farklılaşması bu ihtimalde söz konusu değildir. “Bu, Ahmet’tir” gibi ifadelerde ise tevile gidilir. Mezkûr cümlenin şöyle bir anlamı olmalıdır: “Bu kendisine Ahmet diye seslenilendir”. “Kendisine Ahmet diye seslenilmek” ise küllî bir kavram olup çoklara, dolayısıyla da mevzu makamındaki “Bu” ya yüklem olabilmektedir.

Sîbeveyh de tam olarak bu noktadan hareketle ism-i işaretli mevzu yapıp muhatap ve mütekellim zamirler ile bu mevzudan haber verilemeyeceğini vurgular. Keza aksi de mümkün değildir. Çünkü gerek ism-i işaretler gerek muhatap ve mütekellim zamirler cüz’iler için vaz edilmiş lafızlardır. Dolayısıyla “Ben buyum” dediğimizde -eğer yüklemi “kendisine ‘buyum’ diye seslenilen/işaret edilen kimseyim” şeklinde küllî bir mefhumla tevile etmezsek- önerme kurmamış oluruz. Nitekim gerek mevzu gerek mahmul cüz’îdir ve her iki

cüz’ünün de referansları aynıdır. Bu durumda ise önermenin taraflarında bir farklılaşma meydana gelmez. Bundan dolayı da herhangi bir haber verme söz konusu değildir. Zira önerme dahi kurulamamıştır.

Bu noktada şöyle bir soru pek âlâ sorulabilir: Sivebeyh, ism-i işarete muhatap ve mütekellim zamirlerin yüklenemeyeceğini söylemektedir. Peki gâib (“o”) zamir söz konusu olduğunda durum farklı mı olacaktır? Nitekim gâib zamir de zamirdir ve aynı şey onun için de geçerli olmalıdır. Halbuki Sîbeveyh gâib zamiri hükme dahil etmemektedir. Bu durumda gâib zamir yüklem olabilir gözükmemektedir. Peki Sîbeveyh’in bu yaklaşımının sebebi nedir?

Bunun yanıtı gâib zamirin vaz’ının farklı olmasında gizlidir. Şöyle ki muhatap (sen, siz) ve mütekellim (ben, biz) zamirler surette mutlak olarak cüz’iler için vaz olunmuş zamirlerdir. Halbuki söz konusu gâib zamirler ise cüz’iler için kullanılabileceği gibi külliler için de kullanılabilmektedir. Gâib zamirin mercii şayet bir cüz’î olursa gâib zamir de cüz’î olacaktır. Bu durumda ism-i işarete yüklenmesi mümkün olmayacaktır. Ancak mercii bir cüzî olmaz ise bu konuda ihtilaf vardır. Nitekim gâib zamir diğer ikisinin aksine nekraya da dönüyor olabilir. Görünen o ki Sîbeveyh bu noktada ulemanın bir kısmının aksine gâib zamirin külli olacağını düşünmektedir. Bu ise onun ism-i işarete yüklenemeyeceği anlamına gelmektedir.